

Козацька Слобожанщина та Запорозька Січ

Слобідська Україна, або Слобожанщина — історико-географічний край у східній частині України та прикордонних областях Російської Федерації. У нинішніх межах охоплює частину Луганської, Сумської, Харківської областей України та частину Воронежської, Білгородської, Курської областей Російської Федерації.

Заснування слобожанських міст

З другої половини XVI ст. Слобожанщину колонізували з двох боків: з півночі — московити, які будували військово-оборонні лінії для охорони Московського царства, із заходу — козакі.

Переселення козаків на Слобожанщину було викликане, за однією версією, поширенням фільваркової системи й закріпаченням селянства, за іншою — силою промислово-уходницьких інтересів населення Наддніпрянщини. На думку істориків, із цією масовою народною колонізацією не могла зрівнятися не тільки московська урядова колонізація, а й освоєння вільних земель московськими втікачами-селянами.

Українська колонізація Слобідської України протягом XVII–XVIII ст. відбувалася кількома хвилями. Особливо масового характеру вона набула в 1630-х роках, коли після поразки козацьких повстань їх учасники пере-

ходили московський кордон і отримували дозвіл селитися на Слобожанщині. Події Руїни викликали нову хвилю колонізації в 1670–1680-х роках переважно з Правобережної України. Подальша хвиля колонізації була пов'язана з ліквідацією козацького устрою на Правобережжі на початку XVII ст.

Адміністративний устрій на Слобожанщині

Московський цар довгий час сприяв українському заселенню Слобідської України. Це давало Московії змогу економічно розбудувати вільні простори, мати добру військову силу для оборони своїх південних кордонів і водночас стримувати потік московських утікачів-кріпаків на Дон. Тому царський уряд постачав українським переселенцям зброю й харчі, підтримував переселення громадами на пільгових умовах (**слободи**). Нові мешканці Слобожанщини отримували землю й зберігали козацькі права та полковий устрій. Полкам або їх полковникам уряд надавав царські жалувані грамоти. Але **Слобідська Україна**, на відміну від Гетьманщини, **не мала такої вищої ланки**.

Слобода — козацька колонія або новозасноване поселення з власним самоврядуванням, мешканців якого було звільнено на деякий час від виконання повинностей.

Полковники Слобідської України підкорялися белгородському воєводі. Полковий устрій і уряди (полкові й сотенні) були подібні до тих, що існували в Гетьманщині.

Поселенці ділилися на козаків, духовенство, міщан і селян (посполитих). Основним станом було козацтво, до якого в середині XVIII ст. належала половина всього населення Слобідської України. Воно поділялося на старшину, виборних козаків, які несли військову службу, і козаків-підпомічників, які допомагали виборним провіантом або грішми. Виборні козаки поступово перетворилися на замкнутий вільний стан, а підпомічники вважалися залежними від козацької старшини.

Селяни поділялися на вільних, які мали власну землю, і тих, що жили на землях козацької старшини. Міщанство (купці, ремісники) було нечисленне. Шляхти у Слобідській Україні в XVII ст. не було. Окрему групу досить строкатого соціального й господарського складу становили росіяни — «служилі люди» різних розрядів.

Завдання 1.

Прочитайте уривок зі звернення жителів Сумського полку до царя. Які особливості устрою Слобожанщини описано у зверненні? Як ви вважаєте, що могло спричинити написання листа подібного змісту?

«Наші діди, батьки, брати і родичі, і ми самі поприходили з різних гетьманських і задніпрянських міст в [Слобідську] Україну на закликання белгородських та курських воєвод, які запевняли нас царським словом — не відбирати від нас наших вольностей. Вони веліли селитися нам, щоб ми захистили собою московські українські міста по Белгородській лінії у диких степах на татарських займищах, якими ходили татари під ці міста... І тоді, коли татари приходили плюндрувати українські міста, ми не приставали ні до якої зради. За те пожалувано нас усякими вольностями і дозволено займанщини займати, пасіки і всілякі ґрунти заводити і всілякими промислами промишляти без чиншу, за старим українським звичаєм».

Запорожжя

У добу Руїни Запорозька Січ виступала самостійною військово-політичною силою і проводила фактично незалежну зовнішню політику. Тож після смерті Богдана Хмельницького саме січовики збурювали спокій в Україні. Так, Запорозьке низове козацтво виступило проти зосередження державної влади в руках старшини. Приводом для протесту стало те, що запорожців не запросили на гетьманські вибори. Відтак обурені козаки перейшли з Січі на Південну Київщину й почали на знак протесту грабувати хутори заможних козаків. Новообраний гетьман Іван Виговський розпорядився заблокувати **Дніпровський Низ**, не допускаючи туди харчі й боєприпаси. Цією ситуацією вирішив скористатися полковник Мартин Пушкар. Він знайшов спільну мову з кошовим отаманом Яковом Барабашем, що призвело, як ми вже з вами знаємо з попередніх уроків, до масштабного громадянського конфлікту.

Так само діяв й Іван Брюховецький: він завоював авторитет серед простодушної голоти, використовуючи її нелюбов до старшини. Відтак запорожці агітували за Брюховецького як за захисника інтересів черні і привернули на його бік рядових козаків.

Значний вплив на розвиток низового козацтва мав кошовий отаман Іван Сірко. На думку сучасних істориків, ця постать героїзована і міфологізована. Його політичні погляди важко узагальнити, бо він воював практично з усіма сусідами козацької держави, зокрема і з Московським царством та Річчю Посполитою, водив походи на Крим й Османську імперію. Відома українська дослідниця Запорожжя Наталя Полонська-Василенко так характеризує його діяльність: «Він був талановитим стратегом, полководцем, але як дипломат завдав багато шкоди справі визволення України і в критичні моменти нищив її успіхи».

Завдання 2.

Прочитайте уривок з листа великого коронного гетьмана, майбутнього короля Речі Посполитої Яна Собеського від 1671 р. Які риси Івана Сірка він визначав? Поміркуйте, чи можемо ми вважати ці свідчення об'єктивними.

«Сірко сей був в роді своєму людиною незвичайною і єдиною. Він з малочисельним військом своїм завше щасливо воював і був переможцем, не зводячи, однак, ні з ким неправедної війни. Баталії у нього вважалися за іграшку, і жодної з них він не програв. Татари Кримські й Білгородські, тії страховища і бич усім народам, були у Сірка полохливими оленями та зайцями. Він декілька разів проходив наскрізь їхні оселі та укріплення, декілька разів заганяв усіх Татар аж у Кефські гори, де й самі Хани їхні не раз крилися по ущелинах та чагарниках гірських. Татари вважали Сірка за великого чарівника і звичайно титулували його Руським шайтаном, але в суперечних між собою справах щоразу віддавалися на його суд, мовляв: «Як Сірко скаже, так тому й бути». При великих своїх користях і здобичах не був він анітрохи зажерливий і корисливий, але все те йшло на інших і навіть на його ворогів. Одна Татарка того аулу, звідкіль відігнали були Запорожці худобу, з'явившись до Сірка з малими дітьми, скаржилася йому, що в неї забрано висуджену нею корову, яка у неї одна й була, і «чим же мені годувати дітей?» Сірко зараз завернув увесь табун скотський того аулу і наказав аулові, коли забракне татарчиній корові молока, щоб вони всією громадою дітей її од своїх корів молоком годували, а на одяг їхній дав матері декілька штук з наказом, щоб вони, як виростуть, не воювали з Русаками».

Чи зміниться ваша думка, коли ви дізнаєтеся, що Сірка в 1672 р. було заслано до Сибіру, повернувся він в Україну в 1673 р. завдяки заступництву Яна Собеського?

Після підписання з Польщею «Вічного миру» Запорозька Січ офіційно ввійшла у сферу впливу Московії. Московський цар, воліючи використати запорозьких козаків у власних інтересах, надав їм чимало привілеїв, як-от: володіння землями, забезпечення грошима, провіантом та бойовим спорядженням. До того ж він не втручався в козацьке самоврядування та суд. Та усі даровані привілеї не стали запорукою того, що запорожці беззаперечно коритимуться цареві. Наприклад, вони виступали проти побудови московських фортець під Самарою, на Кам'яному Затоні та на кордоні з Османською імперією.

Завдання 3.

Поміркуйте, чим відрізнявся політичний розвиток Слобожанщини та Запорожжя від ситуації в Лівобережній та Правобережній Гетьманщинах?

Додаткові матеріали

1. Заселення територій Слобідської України. Режим доступу: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/biriova-4-1.pdf>
2. Лівобережна та Слобідська Україна. Запорозька Січ у другій половині XVII ст. Режим доступу: https://www.ebk.net.ua/Book/history/mitsyk_iu/part8/801.htm

